

Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

з теми **«УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МІЖЕТНІЧНІ СТОСУНКИ В
СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ І НА ВОЛИНІ У 1939 – 1941 рр.»**

Виконала: студентка магістратури

Ist Ab1-M16 групи

Спеціальності

032 Історія та Археологія

за освітньою програмою Історія

Остапчук Антоніна Миколаївна

Керівник:

Завальнюк О.М., доктор

історичних наук, професор,

академік Академії наук вищої

освіти України

Рецензент:

Кам'янець – Подільський

2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	8
1.1. Джерельна база.....	8
1.2. Історіографія проблеми.....	12
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МІЖЕТНІЧНІ СТОСУНКИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ В ХОДІ РАДЯНІЗАЦІЇ	24
2.1. Радянська політика у західноукраїнських землях та реакція на неї українців і поляків (1939 – 1941 рр.).....	24
2.2. Процеси радянізації у Східній Галичині та на Волині: примусові депортації.....	40
2.3. Формування польського військово-політичного підпілля у Східній Галичині та на Волині	49
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕБІГ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ (1939-1941 рр.)	57
3.1. Антипольські збройні виступи на Волині та Східній Галичині (вересень 1939 р.)	57
3.2. Наслідки українсько-польського міжетнічного протистояння на території Східної Галичини та на Волині (1939 -1941 рр.)	73
3.3. Українсько-польські стосунки на службі політики на початку ХХІ ст. .	83
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми. Українсько – польські міжетнічні відносини в Східній Галичині і на Волині у 1939-1941 рр. досі залишаються найбільш дискусійною темою української та польської історіографій. Тогочасні події не залишають байдужими ані істориків, ані політиків і виступають болючою проблемою в сучасних українсько-польських гуманітарних взаєминах. Про це свідчить поява в Україні та Польщі багатьох досліджень та газетних публікацій, робота численних міжнародних наукових семінарів та конференцій. Втім, досі проблемою залишається не тільки існуюча різниця в інтерпретації українськими і польськими вченими одних і тих самих фактів, а й встановлення самих цих фактів, як, наприклад, якою була кількість українців і поляків, що загинули, а також морально і матеріально постраждали внаслідок згадуваного конфлікту. Актуальність даної теми зумовлена не тільки потребами історичної науки, але й геополітичною ситуацією навколо України. В умовах налагодження і розвитку добросусідських стосунків між Україною і Польщею необхідним є неупереджене вивчення даної теми. Одним з надзвичайно важливих аспектів, що впливав на двосторонні стосунки, була проблема визнання польським урядом та польським підпіллям права українців на створення власної державності на теренах Західної України.

Об'єктом дослідження виступають відносини між українцями і поляками на початковому етапі Другої світової війни та на тлі суспільно-політичних процесів в умовах радянізації Західної України у 1939–1941 рр.

Предмет дослідження є процес визрівання конфлікту, розгортання подій на даній території у 1939 – 1941 рр., їх соціально-політичні наслідки.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від початку Другої світової війни, коли у вересні-жовтні 1939 р. територія Волині і Східної Галичини була приєднана до СРСР і тут постали перші польські підпільні антирадянські організації, до червня 1941 р., тобто до загострення етнічного конфлікту між поляками і українцями, їх переходу до збройної боротьби.

Географічні межі дослідження окреслюють етнічні українські землі Волині і Східної Галичини, що до вересня 1939 р. перебували в складі Другої Речі Посполитої.

Мета роботи проаналізувати характер, основні етапи та наслідки українсько-польських міжетнічних відносин, що мали місце на території спільного проживання двох слов'янських народів – Східної Галичини та Волині.

Для реалізації мети слід виконати такі **завдання**:

1. проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми;
2. охарактеризувати радянську політику у західноукраїнських землях та реакцію на неї українців і поляків (1939 – 1941 рр.);
3. з'ясувати процес радянзації у Східній Галичині та на Волині, а також простежити характер примусових депортацій;
4. розкрити етапи формування польського військово-політичного підпілля у Східній Галичині та на Волині;
5. проаналізувати антипольські збройні виступи на Волині та Східній Галичині в період з вересня 1939 р.;
6. з'ясувати наслідки українсько-польського міжетнічного протистояння на території Східної Галичини та на Волині (1939 – 1941 рр.);
7. розкрити мотиви новітньої актуалізації даної теми.

Методи дослідження. При написанні магістерської роботи дотримано наступних принципів проведення історичного дослідження:

- ✓ *Принцип історизму.*
- ✓ *Принцип об'єктивності.*
- ✓ *Принцип соціального підходу.*
- ✓ *Принцип альтернативності.*

Використовували також різні загальнонаукові методи проведення дослідження. Відзначимо основні з них:

- *Метод синтезу*, що характеризує вивченням теми за принципом єдиного цілого, у взаємному зв'язку з частинами. Вивчається загалом проблема соціально-політичної кризи на території Східної Галичини і Волині. У процесі наукового дослідження він пов'язаний з *методом аналізу*, оскільки дає змогу поєднати частини процесу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як ціле.
- *Історико-порівняльний метод*, який дає можливість оцінювати процес міжетнічних стосунків на території Східної Галичини і Волині в період 1939-1941 рр., з попередніми і подальшими історичними подіями за принципом схожості-відмінності.
- *Біографічний метод*, дозволяє висвітлювати низку історичних постатей що відіграли важливу роль у період польсько-українського протистояння на території Східної Галичини і Волині в період 1939-1941 рр.
- *Ретроспективний метод* – це метод вивчення минулого на основі пізніших етапів історичного розвитку. Він дав нам можливість вивчити та проаналізувати міжетнічні відносини в Східній Галичині та на Волині у період 1939-1941 рр. з позиції сьогодення, враховуючи попередні дослідження та об'єктивно описати дану тему дослідження.
- *Синхронний метод* передбачає одночасне вивчення подій, що відбуваються в суспільно-політичній сфері. Він дозволяє встановити взаємозв'язки між явищами та процесами, що відбуваються в один і той же період на різних територіях предмету дослідження. Даний метод допоміг з'ясувати нам хід і значення подій, які відбувалися в різних регіонах одночасно – це каральні операції, відплатні акції і загальне польсько-українське протистояння, одночасно, на Волині і Східній Галичині.
- *Діахронний метод* полягає у вивченні подібних явищ, що відбуваються в різні періоди і різних масштабах. Він розкриває суть

явищ і подій за їх генетичним зв'язком, дозволяє виявити спільне, особливе і одиничне в об'єктах дослідження, здійснити періодизацію.

- *Хронологічний метод* допоміг передбачити викладення історичного матеріалу в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку історичного явища. Даний метод надав можливість послідовно висвітлювати події, що відбувались на території Східної Галичини і Волині у 1939-1941 рр.

Елементи наукової новизни дослідження полягають у тому, що з сучасних наукових позицій проаналізовано характер, основні етапи та наслідки українсько-польських відносин на землях спільного проживання двох сусідніх народів в 1939 – 1941 рр. Переосмислені деякі підходи, оцінки, висновки, які раніше домінували у радянській, вітчизняній та польській історіографії щодо суперечливого трактування подій протистояння українців і поляків на території Східної Галичини і Волині.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її зміст та висновки можуть бути використані науковцями і політиками для аналізу сучасних українсько-польських стосунків, пояснення існуючих до сьогодні в історичній свідомості взаємних образ, прогнозування майбутнього цього співіснування. Робота буде корисною для розробки загальних і спеціальних курсів з новітньої історії України та військової історії України.

Апробація результатів дослідження здійснено шляхом її обговорення на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також через виклад основних її положень на двох науково-практичних конференціях і семінарах. Ключові положення й висновки роботи опубліковані у двох статтях.

Публікації. Основні результати дослідження були представлені на науково-практичних конференціях студентів та магістрантів у 2016 році на тему «Позиція Тараса Бульби-Боровця у подіях «волинської трагедії» 1943-1944 рр.», яка є опублікованою у збірнику студентських праць, та у 2017 році на тему «Підрахунок кількості жертв українсько-польського протистояння у

Східній Галичині та Волині в українській і зарубіжній історіографії». Відповідна стаття буде опублікована у збірнику студентських праць.

Структура роботи – робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Відносини між українцями і поляками на початковому етапі Другої світової війни займали важливе місце.

Слід зазначити, що за роки, які минули після проголошення державної незалежності України, новітня українська історична наука збагатилася цілою низкою серйозних документальних і мемуарних видань, збірників матеріалів, опублікованих за підсумками роботи авторитетних і представницьких всеукраїнських і міжнародних, зокрема спільних українсько-польських наукових конференцій і семінарів, першими монографічними дослідженнями і великою кількістю статей, кандидатськими і докторськими дисертаціями, рецензіями, довідково-бібліографічними виданнями, що є яскравим свідченням започаткування національної історіографії українсько-польських відносин як окремого і самостійного науково-дослідницького напрямку.

Водночас, десятки років мовчання, якими оповила цей конфлікт комуністична влада, позбавили істориків цінного джерела – спогадів свідків, занотованих незабаром після подій. Цей брак джерел науковці почали активно надолужувати після падіння комуністичних режимів, збираючи спогади серед живих учасників забутої війни. Більш організованими в цій царині виявилися польські дослідники, які першими системно записали свідчення і розпочали їх публікацію. Таким чином, українці та поляки у Другій світовій війні стали заручниками складних міжнаціональних взаємин. Вони формувалися протягом століть і були також результатом зовнішнього втручання. Дослідники, як з української сторони, так і з польської, торкаючись проблем українсько-польського протистояння, намагаються уникати однобічності.

Етнічне протистояння завжди є надзвичайно жорстоким. У даному випадку ситуацію розуміли лідери політичних організацій. Кожен з них

прагнув уникнути кривавого розвитку подій, до того ж в умовах війни. Проте важливе значення відіграла соціальна політика колишньої Речі Посполитої, зовнішні впливи гітлерівської Німеччини та зацікавлення у такому сценарії Радянського Союзу. За таких умов в період з 1939 по 1941 рр. західноукраїнські землі не могли не сколихнути міжетнічні протистоянням. В умовах Другої світової війни інтерес у загостренні конфлікту між українцями і поляками був вигідний як Німеччині, так і СРСР. Гітлерівці прагнули розгортання кривавого конфлікту, адже це призвело б до послаблення обох сторін, які вже давно надокучали командуванню вермахту на даній території. Протистояння між поляками та українцями було на руку і Й.Сталіну, який давно виношував плани щодо Центрально-Східної Європи. Зрозуміло, що на шляху в нього стояла Західна Україна.

В період 1939 – 1941 рр. польський уряд приділяв неабияку увагу українському питанню, проте намагався використовувати українців для досягнення своїх цілей у війні – відновлення незалежності Польщі та збереження неподільності її територій до вересня 1939 р. Така позиція була неприйнятною для українського національно-визвольного руху, що в свою чергу заводило в глухий кут двосторонні взаємини. Численні звіти, опрацювання, депеші та протоколи засідань польського уряду свідчать про те, що його діячі нехтували позицією українців, розглядаючи тих, хто хотів отримати власну незалежність, як громадян Польщі, які здійснюють злочинні дії стосовно держави.

Мали місце й спроби порозуміння між українською та польською стороною. Зокрема, період від від 1-го вересня 1939 р. до 22 червня 1941р. характеризується пошуком методів розв'язання української проблеми шляхом обіцянок польською стороною культурного та громадянського рівноправ'я та загальної справедливості у майбутній польській державі в замін за підтримку українцями боротьби спрямованої на відновлення її незалежності, і їхню участь у створенні та діяльності польського війська.

Включення західних українських земель до складу СРСР призвело до створення на них радянської політичної моделі. Причому вона не пристосовувалася до попередньо існуючої польської системи і навіть не мала специфічного окупаційного характеру – вона була запроваджена такою ж, як і в СРСР: чи то на Київщині, в Підмосков'ї, чи у Приморському краї. Сталінська тоталітарна система нехтувала місцевими особливостями, усталеними звичаями й традиціями. Для свого функціонування в Західну Україну, в тому числі й на Волинь, присилалися уповноважені з різних регіонів СРСР. Місцеві кадри радянським режимом ігнорувались. Природно, що такий стан справ викликав опір місцевого населення. Тому постала необхідність негайного розширення репресивно-карального механізму з метою захисту насадженого більшовицького режиму та тотального контролю.

Початок депортаційних акцій в Радянському союзі пов'язаний із початком колективізаційної політики партії. Тому під першу хвилю депортацій потрапили заможні селяни, які становили найбільшу загрозу радянській колективізаційній політиці. Варто зауважити, що виселення тієї частини населення з українських земель порушило етнічний склад населення Західноукраїнських земель, оскільки 85 відсотків осадників були поляками. Щодо українських, осадників, негативний момент був у тому, що виселяли сільську українську еліту. Початок Другої світової війни посилив інтерес іноземних держав до території України. Як для Гітлерівської Німеччини, так і для Радянського Союзу, територія України стала об'єктом геополітичних інтересів. Загалом від сталінських депортацій 1939-1941 рр. постраждало приблизно 313-325 тисяч чоловік. Депортаційна політика радянської влади на західноукраїнських землях призвела до зміни етнічної карти на цих землях. Значно зменшилась присутність поляків.

Усі польські автори зазначають, що радянський окупаційний режим став для поляків повною несподіванкою і справжнім випробуванням.

Набутий раніше і в зовсім інших умовах досвід створення військових підпільних організацій тепер виявився цілком непридатним. Колишні методи конспіративної діяльності неминуче призводили до значних і відчутних втрат, які завдавав полякам радянський апарат контролю та нагляду. Проблема діяльності польського підпілля на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр. тісно пов'язана з проблемою ставлення до нього місцевого українського населення. Польські історики дорікають українським, що проблема "генезису та масштабів злочинів ОУН-УПА стосовно польського населення в роки Другої світової війни" до цього часу не знайшла адекватного висвітлення в історіографії України. Одночасно вони вказують на те, що у багатьох "терористичних акціях" українських націоналістів проти поляків велику участь брало місцеве українське населення. Польська сторона наполягає на з'ясуванні цього "феномена", на встановленні географії та хронології усіх польсько-українських військових сутичок часів Другої світової війни, а також на підрахунках втрат, які понесли обидві сторони.

Польське бачення українського питання, варіанти його вирішення, стали одним із чинників подальшого розгортання конфлікту. Поляки являли собою сильнішу сторону, тому саме вони могли запропонувати конструктивний варіант його вирішення. Жорстка національна асиміляція, яка передбачала поступове зникнення української спільноти, та можливість державної інтеграції – концепції які розглядав польський політик. Поступове посилення першої – сприяло загостренню польсько-українського протистояння і все більше скорочувало можливості беззбройного розв'язання конфлікту.

Підсумком трагічного українсько-польського конфлікту на території Східної Галичини та Волині стали величезні людські жертви і матеріальні втрати з обох боків. Окремі польські історики стверджують, що загинуло до 100 тис. поляків і 25-30 тис. українців. Українські вчені наводять скромніші цифри втрат - 35 і 15 тис., або й взагалі 12 та 5 тис. Тому питання

встановлення кількості загиблих потребує ще тривалої та копіткої роботи. Серйозною проблемою є виокремлення з числа всіх загиблих суто мирних мешканців, тих, хто не брав участі у бойових загонах УПА чи АК й не був пов'язаний зі структурами підпілля.

Українці і поляки стали жертвами сформованих історичних обставин та стереотипів, незваженої політики власних провідників, анархії та хаосу, жертвами підступних провокацій, вчинених нацистами та більшовиками. Важливу роль відіграла потужна інформаційна хвиля довкола проблем польсько-українського конфлікту. Водночас, вона привернула увагу суспільства до малодослідженої теми минулого, створила плацдарм для скандальних дискусій не лише серед істориків, а й політичних лідерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛІ ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали:

1. Електронний архів Центру досліджень визвольного руху. – Фонд 9. Збірка документів Миколи Лебеда // Електронний ресурс [Режим доступу] : <http://avr.org.ua/index.php/ARN/2630/?a=1>

Збірники документів:

2. Літопис УПА. – Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942 – 1946. – Торонто – Львів, 1995. – 1400 с.
3. Літопис УПА. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 4. Документи і спогади. – Торонто – Львів, 2001. – 658 с.
4. Літопис УПА. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина. Документи і матеріали. – Торонто – Львів, 2001. – 900 с.
5. Літопис УПА. – Т. 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти. – Торонто – Львів, 2002. – 974 с.
6. Літопис УПА. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали. – Торонто – Львів, 2003. – 1058 с.
7. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. – К. – Торонто, 1999. – 724 с.
8. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944 – 1946. Документи і матеріали. – К. – Торонто, 2005. – 1334 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – К. – Торонто, 2007. – 848 с.

10. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943 – 1952. – Кн. 1. – Торонто – Львів, 2009. – 800 с.
11. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943 – 1952. – Кн. 2. – Торонто – Львів, 2009. – 1232 с.
12. Маніфест Організації Українських Націоналістів (грудень 1940) // ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 21.
13. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / Составители В. Лозицкий, О. Бажан, С. Власенко, А. Кентий, Л. Легасова. – М.: Центрполиграф, 2010. – 688 с.
14. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2: Переселення поляків та українців 1944 –1946 / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. – Варшава – К., 2000.– 1447 с.
15. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942 – 1945. – Ч. 1 – 2 / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. – Варшава – К., 2005. – 1512 с.
16. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція «Вісла» / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. – К. – Варшава, 2006. – 832 с.
17. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Сивіцький. –Т. 2 : Волинь і Галичина в політиці Лондонського табору. – [Текст] : пер. з пол. / М. Сивіцький. – К. : Вид-во ім. О. Теліги. – 2005. – 360 с.

18. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Сивіцький. – Т. 3 : Екстремізація Закарпаття. – [Текст] : пер. з пол. / М. Сивіцький. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, – 2005. – 432 с.
19. Тарас Бульба-Боровець. Документи, статті, листи / За ред. В. Сергійчука. – К., 2011. – 816 с.
20. Samus P. Akcja «Lom». Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w swietle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego / P.Samus, K.Badziak, G.Matwiejew. – Warszawa, 1998.
21. Armia Krajowa w dokumentach. 1939 – 1945. – Т. 1. – Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – Londyn, 1970. – S. 504.
22. Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. — Т. 2. Czerwiec 1941 – kwiecień 1943. – Warszawa – Wrocław – Kraków, 1990. – S. 138.

Спогади:

23. Левкович В. Сторінки з пережитого комбатантом / В. Левкович // Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. – Торонто – Львів, 2003. – С. 11 – 143.
24. Літопис УПА. – Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 3. Спомини учасників. – Торонто, 1984. – 576 с.
25. Літопис УПА. – Т. 2: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 2. Бойові дії УПА. – Торонто, 1990. – 724 с.
26. Мудрик-Мечник С. Моє минуле / С. Мудрик-Мечник – Львів-Мюнхен, 2002.
27. Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 1: Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1939 – 1945 роках / І. Ольховський. – К., 2008. – 301 с.
28. Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 2: Українсько-польське протистояння на терені Турійського району Волинської області у 1939 – 1945 роках / І. Ольховський. – К., 2011. – 344 с.

29. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943-1944 рр.: Українські і польські жертви збройного протистояння / Я. Царук. – Львів: Інститут джерелознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 189 с.
30. Romanowski W. Kainowedni / W. Romanowski. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1990. – 263 s.
31. Siemaszko W. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939 – 1945 / W.Siemaszko, E.Siemaszko. – Warszawa, 2000. – 1450 s.

Статті, монографії, збірники статей:

32. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2-х кн. / І. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 426 с.
33. Бондаренко К. Трагедія Волині: погляд через десятиліття / К. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 6. – С. 2.
34. Бугай М. Ф. «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...» (Про депортацію населення з України у 30–40-і роки) / М. Ф. Бугай. – К. : Вид-во т-ва «Знання» України, 1992. – 48 с.
35. Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30–50-ті роки) / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 32–38.
36. Верига В. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у здушуванні Варшавського повстання в 1944 р. та про Українську Дивізію "Галичина" / В. Верига. – Торонто, 1998. – 345 с.
37. В'ятрович В. Брошура референта пропаганди ОУН Закерзонського краю Василя Галаси «Українсько-польські взаємини на тлі історії» / В. В'ятрович // Український визвольний рух. – № 2. – Львів, 2003. – С. 15 – 39.
38. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942-1947. Видання друге, доповнене / В. В'ятрович. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 366 с.

39. В'ятрович В. Польське питання в ідейно-політичних засадах ОУН (б) / В. В'ятрович // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / Ред. Ю. Сливка. – Львів, 2005. – С. 288 – 303.
40. В'ятрович В. Публіцисти українського підпілля про українсько-польські взаємини / В. В'ятрович // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / Ред. Ю. Сливка. – Львів, 2005. – С. 348 – 382.
41. В'ятрович В. УПА і реалізація концепції антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи / В. В'ятрович // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. Ц. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – С. 78 – 92.
42. Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории / А. Гогун – М. : Центрполиграф, – 2008. – 512 с.
43. Гудь Б. В. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. В. Гудь. – Харків: Акта, 2011. – 472 с.
44. Гудь Б.В. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття / Б. В. Гудь. – Львів, 2006. – 448 с.
45. Гурьянов А. Э. Репрессии против поляков и польских граждан / А. Э. Гурьянов. – М. : [б. и.], 1997. – 239 с.
46. Дарованець О. «Велика ліквідація» ОУН на Волині (листопад – серпень 1939) / О. Дарованець // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – роки. – 3-є вид., доп. – К., 2007. – С. 572 – 589.

47. Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер // Український визвольний рух / Я. Дашкевич – № 2. – Львів, 2003. – С. 139 – 150 с.
48. Дейвіс Н. Новини пласкої землі / Н. Дейвіс.– К. : Темпора, 2011.– 548 с.
49. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : док., матеріали, спогади : у 3-х т. Т. 1 : 1939–1945 рр. – Львів : Жовківська книжкова друк. вид-ва ОО Василіан «Місіонер», 1996. – 752 с.
50. Дмитрук В. Політика радянської влади щодо населення Західної України у 1939–1941 рр.: суть і наслідки / В. Дмитрук // Україна – Польща: важкі питання. Т. 4 : матеріали IV Міжнар. Семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 8–10 жовт. 1998 р.). – Варшава : TYRSA, 1999. – С. 70–90.
51. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Наук. ред. Л. Зашкільняк., М. Крикун – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
52. Земсков В. Н. Спецпоселенцы (по документам НКВД – МВД СССР) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1990. – № 11. – С. 3–17.
53. Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / І. І. Ільюшин – К.: Ін-тісторії України НАН України, 2003. – 313 с.
54. Ільюшин І. І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів / І. І. Ільюшин– К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 198 с.
55. Ільюшин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни: на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. І. Ільюшин – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 289 с.

56. Ільющин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.) / І. І. Ільющин – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська Академія", 2009. – 399 с.
57. Ісаєвич Я. Основні проблеми українсько-польських відносин у ХХ ст. / Я. Ісаєвич // У пошуках правди: Зб. матеріалів міжнародної наукової конференції "Українсько- польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки". – Луцьк, 2003. – С. 16.
58. Ісаєвич Я. Українсько-польські взаємини періоду Другої світової історії: інтерпретації істориків і політиків // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 1997. - С. 7.
59. Кентій А. В. Українська Нарис боротьби ОУН - УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / А. В. Кентій; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 111 с.
60. Кічий І. До історії українсько-польських конфліктів в роки Другої світової війни (на матеріалах Волинської області) / І. Кічий // Zbrodnie NKWD na obszarze wojewodztw wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej: Materiały I Międzynarodowej Konferencji Naukowej. – Koszalin, 1995. – S. 259.
61. Косик В. УПА в німецьких документах / В. Косик // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – № 1. – С. 57-87.
62. Кутовий Р. Політика ОУН(б) щодо польського населення Волині в роки німецько-радянської війни / Р. Кутовий // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – № 22. – 2010. – С. 100 – 112.
63. Кутовий Р. Спогади як джерело даних про цивільні жертви українсько-польського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової

- війни / Р. Кутовий // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – № 10. – 2011. – С. 99 – 110.
64. Лавер О. Про людські втрати в україно-польському етнічному конфлікті в роки Другої світової війни / О. Лавер // Проблеми історії України: факти, судження пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Київ, 2003. – Вип. 9. – С. 316-317.
65. Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / В. Литвин. – Київ, 2004. – 512 с.
66. Литвин В. ХХ століття в українсько-польських відносинах / В. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні / гол. редкол. В. А. Смолій ; відп. ред Ю. А. Пінчук. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13 : у 2 ч. : Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – Ч. I. – С. 14–76.
67. Мороз В. Діяльність ОУН напередодні та на початку Другої світової війни / В. Мороз // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки. – 3-є вид., доп. – К., 2007. – С. 590 – 599.
68. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940 – 1942 роках / І. Патриляк. – К., 2004. – 598 с.
69. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
70. Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 році / І. Патриляк // Український визвольний рух. – № 7. – Львів, 2006. – С. 208 – 232 с.
71. Романів О. Західноукраїнська трагедія 1941 р. Друге видання / О. Романів, І. Федущак. – Львів ; Нью-Йорк : Дослідно-вид. центр Наук. т-ва ім. Шевченка, 2003. – 428 с.

72. Руккас А. Участь українців-контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р. / А. Руккас // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 90-102.
73. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К., Українська видавнича спілка, 2003. – 140 с.
74. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / ред. Ю. Сливка. – Львів, 2005 – С. 143-171.
75. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
76. Трофимович В. Примирення не можна приурочити до певної дати / В. Трофимович // Війна і мир / [за заг. ред. Л. Івашиної]. – Київ, 2004. – С. 248.
77. Україна-Польща важкі питання. – Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20-22 травня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерепа. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. – Варшава, 1998. – 267 с.
78. Україна-Польща важкі питання. – Т. 5: Матеріали V міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 27-29 квітня 1999 року / Ред. Є. Місило. Світовий союз воїнів Армії Крайової; Об'єднання українців у Польщі. – Варшава, 2001. – 358 с.
79. Шмігель М. Український легіон Романа Сушка. Напад зі Словаччини на Польщу (1939) / М. Шмігель // Український визвольний рух. – Львів, 2007, – № 11. – С. 81-95.

80. Ciesielski S. Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej / S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski. – Wrocław : Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego: WTMH, 1994. – 316 s.
81. Filar W. Wołyń 1939 – 1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie / W. Filar – Toruń, 2004. – 467 s.
82. Gołębiowski M. Sojusz z Ukraińcami i sojusz narodów ujarzmionych / M. Gołębiowski // Dialogi – Biuletyn polsko-ukraiński. – 1987. – № 8. – S. 5 – 6.
83. Hryciuk G. Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941 – 1945 / G. Hryciuk // Polska – Ukraina: trudne pytania. – Warszawa, 2000. – T. 6. – S. 279, 290, 294
84. Jaracz A. Trzecia i czwarta deportacja polskiej z Kresów Wschodnich w głąb ZSRR (1940–1941) / A. Jaracz // Rocznik Koszaliński. – № 24. – Koszalin, 1994. – S. 57–66.
85. Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939 – 1956 / E. Jaworski. – Pruszków, 1999. – 277 s.
86. Korman A. Ukraińska Powstancza Armia na terenach II Rzeczypospolitej i jej stosunek do ludności polskiej / A. Korman // Kresy Wschodnie we krwi polskiej tonące / [pod red. J. Sokola, J. Sudo]. – Chicago; Poznań, 2005. – S. 158.
87. Kowalska E. Przeżyć, aby wrócić! Polscy zesłańcy lat 1940–1941 w ZSRR i ich losy do roku 1946 / E. Kowalska. – Warszawa : Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN, 1998. – 282 s.
88. Kwiatkowski P. Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego / P. Kwiatkowski, L. Nijakowski, B. Szacka, A. Szpociński. – Warszawa, 2010. – 333 s.
89. Kwiatkowski P. Rząd i Rada Narodowa RP w świetle faktów i dokumentów od września 1939 do lutego 1942 / P. Kwiatkowski – Londyn, 1942. – S. 34.

90. Miszko P. Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939 – 1945 na osobach narodowości polskiej – w świetle śledztw OKŚZpNP we Wrocławiu / P.Miszko, K. Matkowski // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. – Warszawa, 2008. – T. 2: Ludobójstwo. – S. 50 – 53.
91. Motyka G. Nieudana książka / G. Motyka // Nowa Europa Wschodnia. – 2012. – № 2. – S. 100-110.
92. Motyka G. Od rzezi Wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943 – 1947 / G. Motyka. – Warszawa, 2011. – 524 s.
93. Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939 – 1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej / G. Motyka // Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939 – 1953. – Warszawa, 2002. – S. 279 – 584.
94. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939 – 1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / G. Motyka // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Ed. P. Kosiewski, G. Motyka. – Kraków, 2000. – S. 166 – 178.
95. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943 – 1948 /G. Motyk . – Warszawa, 1999. – S. 206.
96. Motyka G. Ludobójstwo, konflikt czy wojna / G. Motyka // Rzeczpospolita. – 2003. – №5 –S. 22–61
97. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945 – 1947 / G. Motyka. – Warszawa, 1997. – 207 s.
98. Partacz Cz. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej / Cz. Partacz //Polska-Ukraina: trudne pytania Materiały międzynarodowego seminarium „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 2000. – S. 17-52

99. Patrylak I. Ukraiński ruch wyzwolenieczy w oczach polskiego badacza (recenzja książki Grzegorza Motyki «Ukraińska partyzantka 1942 – 1960. Warszawa, 2006, 720 s.») / I. Patrylak // Pamięć i Sprawiedliwość. – 2008. – № 2. – S. 380 – 381.
100. Polska-Ukraina: trudne pytania. – T. 9: Materiały IX i X międzynarodowego seminarium historycznego "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej". Warszawa, 6-10 listopada 2001 / Opracowanie redakcyjne: Romuald Niedzielko. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. – Warszawa, 2002. – 458 s.
101. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy: 1933 – 1945 / R. Torzecki. – Warszawa, 1972. – 375 s.
102. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 330 s.
103. Węgiński J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939 – 1941 / J. Węgiński. – Warszawa, 1991. – 432 s.

Електронні ресурси:

104. Волков С.В., Емельянов Ю.В. До и после секретных протоколов [Електронний ресурс] – Режим доступу:– <http://militera.lib.ru/research/gorlov1/07.html>
105. Волкогонов Д.А. Драма решений 1939 года // Новая и новейшая история [Електронний ресурс] – Режим доступу:– <http://militera.lib.ru/research/gorlov1/07.html>
106. Гогун А. Деятельность вооружённых националистических формирований на территории западных областей УССР (1943-1949) [Електронний ресурс]: дис. на соиск уч. степени канд. ист наук. – Санкт-Петербург, 2005. – Режим доступу: http://lib.oun-ura.org.ua/gogun/dis_r02.html

107. Патриляк І. На війні як на війні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://istpravda.com.ua/columns/2011/10/11/58861>.
108. Случ С.З. Гитлер, Сталин и генезис четвертого раздела Польши // Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941 гг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25576801>
109. Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931 – 1948. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://searchworks.stanford.edu/catalog/citation?id=5968695>.
110. Motyka G. Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zbrodniawolynska.pl/__data/assets/pdf_file/0006/3948/Grzegorz_Motyka_Dywizja_SS_Galizien_Halyczyna.pdf.
111. Motyka G. Polacy i Ukraińcy w drugiej wojnie światowej [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2013/09/protokol_ukraina_x_motyka.pdf.
112. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942 – 1960 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12960/file.pdf>.
113. Zbrodnie nationalistow ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939 – 1945 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zbrodniawolynska.pl/__data/assets/pdf_file/0003/3945/Siemaszko-Zbrodnie-OUN-UPA-a-sytuacja-rodzin-pol-ukr_MS_aut_MS.pdf.
114. Афанасьев Ю.Н. Другая война 1939-1945 / Ю.Н. Афанасьев и др.. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.mgppu.ru/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:12228/Source:default>

115. Epler A. Ostatni żołnierz polski kampanii 1939 roku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/62157/ostatni-zolnierz-polski-kampanii-roku-1939>